

МИРНИЯТ ДОГОВОР С БЪЛГАРИЯ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА И РОЛЯТА НА СССР

Евгения Калинова

THE PEACE TREATY WITH BULGARIA AFTER THE WORLD WAR II AND THE ROLE OF THE USSR

Evgenia Kalinova

Abstract: *The article presents the role of the USSR in drafting the Peace Treaty with Bulgaria after World War II. Moscow's actions in defence of the Bulgarian interests at the Paris Peace Conference are discussed in the context of Soviet geopolitical interests, without forgetting two other factors – Bulgaria was defeated and had to pay the price of being a German ally, and, second, Moscow defended Bulgaria, always complying with the interests of its allies – the USA and Britain, as well as of Yugoslavia. This required compromises even when the Soviet Union was convinced of the correctness of Bulgarian ar*

Keywords: *Bulgarian Peace Treaty; Paris Peace Conference; the USSR.*

Позицията на СССР към мирния договор с България, подписан на 10 февруари 1947 г., е следствие от неговите геополитически интереси на Балканите и от хода на военните действия през Втората световна война, оставили страната в съветската сфера на влияние [Калинова, Е. 2004, с. 93–110]. За Москва България става важен елемент от системата на нейната сигурност и е логично Сталин да се опита да защити българската териториална цялост и да предотврати прекомерното натоварване на страната с репарации. Тези действия Кремъл предприема, без да забравя два други фактора – България е победена и трябва да плати цената за съюза с Германия и второ, защитата на България е съобразена с интересите на съюзниците САЩ и Великобритания, както и на Югославия, а това означава компромиси, дори когато СССР е убеден в правотата на българските аргументи.

През есента на 1944 г. Москва косвено подкрепя опитите на правителството на ОФ да задържи българските войски в Беломорието, което би могло да се използва за отстояване на българските интереси там. След ултиматум на Чърчил обаче Сталин се съгласява те да се изтеглят [Баева, И., Е. Калинова. 2013, с. 68–73]. Той се намесва, за да принуди Тито да се съгласи България да воюва на югославска територия срещу Германия, но през пролетта на 1945 г. се съобразява със съюзниците си и не съдейства страната да получи статут

на „съвоюваща“ [Баева, И., Е. Калинова. 2013, с. 55–60]. В Потсдам Сталин се опитва да убеди САЩ и Англия да установят дипломатически отношения с България, което ще улесни подписването на мирен договор с нея, но среща техния отказ. За да покаже, че зачита интересите им, той прави компромис за мирните договори, като се съгласява на привилегировано третиране на Италия, както и на сключването им само с признати демократични правителства в България и Румъния [Берлинската конференция..., 1987, с. 335–336, 506–507].

На сесията на Съвета на министрите на външните работи (СМВнР) в Лондон обаче става ясно, че САЩ няма да вземат предвид направените отстъпки и външният министър В. Молотов поставя своето условие: СССР ще се съгласи с предложената от САЩ мирна конференция, но ако американците признаят румънското и българското правителство. На Московската среща през декември 1945 г. е намерена взаимноприемливата формула за конференция с ограничен кръг държави и с препоръчителен характер на решенията [Баева, И., Е. Калинова. 2013, с. 96–98]. Сталин се съгласява да се накара българското правителство да включи двама представители на неучаствалите в изборите опозиционни партии, което да позволи САЩ да го признаят и сключат мирен договор. Започващата Студена война прави невъзможно реализирането на решението и под натиска на Сталин преговорите с опозицията са прекъснати и вторият кабинет на ОФ е съставен без нея (на 31 март 1946 г.) [Калинова, Е. 2012, с. 160–163].

Реалната борба на СССР за мирния договор с България започва през април 1946 г., когато той разрешава на българското правителство да повдигне официално въпроса за Западна Тракия, като преценява, че това е силен аргумент за противодействие на гръцките претенции за български територии [Васильева, Н. 1999, с. 141]. На Парижката сесия на СМВнР В. Молотов успява да наложи решението за частично, а не пълно обезщетяване на Гърция от страна на България. Съветската страна се съгласява да се ограничат българските въоръжени сили, но се противопоставя на предложенията България да заплаща и косвени репарации. Поради категоричното несъгласие на САЩ и Англия в преамбюла на мирния договор да се признае страната за „съвоюваща“ (те са против дори само да се запише българският принос за разгрома на Германия), СССР прави компромис. Той отстъпва по въпроса за статута на „съвоюваща“ държава, като се съгласява да бъде отказан на България, но издейства в преамбюла на договора да се включи текст, че страната е взела „активно участие във войната срещу Германия“ [Жигня, К. 1981, с. 102].

Парижката конференция е арената, на която Съветският съюз реално води борба за отстояване на българските интереси, тъй като не би искал включената в неговата зона за сигурност страна да бъде териториално, военно и икономически отслабена. Той организира и съгласува защитата на България от делегациите на Украинската и Белоруската ССР¹, Чехословакия, Полша и

¹ Въпросът за участието на Белоруската и Украинската ССР като страни-учредители в Международната конференция за създаването на ООН (Сан Франциско,

Югославия. Особено важна е подкрепата на Югославия, защото тя е потърпевша от действията на България в периода 1941–1944 г. и по време на конференцията би могла да претендира за територии и репарации. Благосклонното югославско поведение би могло да служи като контрапункт на прекомерните гръцки искания. Подкрепата на Югославия е осигурена с участието на Сталин в началото на юни 1946 г. [Из личния архив на Кимон Георгиев..., 2009, с. 642–643] и е свързана с планираната южнославянска федерация, но цената е много висока – Георги Димитров приема указанието на Сталин да се даде културна автономия на Пиринския край. В разговора си с българската делегация в Москва на 5 юни 1946 г. Сталин разяснява своето виждане за българските въпроси на мирната конференция. Във връзка с репарациите той твърди, че на този форум трябва да се наблегне на това, че България е взела активно участие „в общата борба на съюзниците“ и е помогнала „сериозно“ за освобождението на Югославия и Гърция и затова репарациите трябва да се намалят, както са намалени на Италия. Според него „общата сума едва ли ще бъде по-голяма от 45 милиона долара, от които две трети ще трябва да се отделят за Югославия и една трета за Гърция. След като стане това, Югославия ще заяви, че се отказва от всякакви репарации от страна на България, тъй като е уредила самостоятелно с нея всички свои въпроси. Така Гърция ще остане само с 15–20 милиона долара, които при това ще бъдат платени в течение на 6–7 години“ [България в секретния архив..., 2005, с. 140]. Сталин информира българската делегация, че на Парижката сесия на СМВнР съветската страна е заявила, че тя, както и американската, не е участвала в установяването на българо-гръцката граница след Първата световна война и „не я признаваме за справедлива“. Указанията към българите звучат така: „Вие ще искате териториален излаз на Бяло море, ако това не стане, тогава ще искате икономически. Вие имате право да искате териториален излаз, но сега да се разчита на получаването на такъв излаз е трудно. Такива искания могат да се реализират само със сила. Трябва във всеки случай да се подготвите за бъдещето.“ [България в секретния архив..., 2005, с. 141]

Още в началото на Парижката конференция (7 август 1946 г.) в комисията по процедурата съветският представител Андрей Вишински прави предложение, което се оказва особено важно за победените страни. В допълнение на решението да се поканят Италия, България, Румъния, Унгария и Финландия да изложат в пленарните заседания на конференцията своите съображения по проектите на мирните договори с тях, Вишински предлага представителите на тези страни да бъдат изслушвани и в комисиите по отделните въпроси и то – в процеса на работата на тези комисии [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 62–63]. Това дава възможност на българската делегация да представи своите аргументи при обсъждането на граничните и репарационните въпроси в съответните комисии и така да се опита да повлияе на решенията, които те

април – юни 1945 г.) е решен на срещата на „тримата големи“ в Ялта в началото на 1945 г. [Кримската конференция..., 1985, с. 135–138, 147–150].

вземат. Съветската подкрепа е ярко изразена в пленарното заседание на конференцията на 14 август 1946 г. На този ден българската делегация в лицето на външния министър Георги Кулишев представя подробно изложение на своята гледна точка към бъдещия мирен договор. След нея украинският представител Дмитрий Мануилски подчертава, че става дума вече за нова България, дала своя принос за разгрома на Германия и заявява, че претенциите на Гърция към 1/10 от българската територия, в която „няма повече от 150–200 гърци измежду едно население, общо взето, от 300 000 души“, са несправедливи. Същевременно той застава зад българската кауза за Западна Тракия, която според него е „неразривно свързана с България стопански, географски и исторически“, а лишаването на страната от излаз на Егейско море би я обрело на „стоманено задушаване и би причинило упадък на нейното земеделие и индустрия“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 92–94]. Призивът му е да се вземе предвид договора от Букурещ от 1913 г., според който (въпреки загубената Междусъюзническа война) на България е оставена Западна Тракия и пристанището на Дедеагач. На следващия ден – 15 август, между „големите“ прехвърчат искри по повод на българските претенции. Както бе посочено по-горе, държавният секретар Дж. Бърнс и британският делегат Александър се обявяват против тези претенции, а в отговор В. Молотов заявява, че „империалистическите искания на Гърция по отношение на България и Албания трябва да бъдат задушени още в техния зародиш“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 97–98].

Същинското обсъждане на проектодоговора с България започва в Политическата и териториална комисия. Във второто ѝ заседание (19 август) гръцкият делегат Пипинелис настоява от преамбюла на договора да отпаднат думите „активно участие“ на България във войната срещу Германия. Включването им в преамбюла е постигнато от съветска страна по време на Парижката сесия на СМВНР. Същевременно българската делегация представя своето предложение за уточняване в текста, че страната е започнала военни действия срещу германските войски още на 9 септември 1944 г. (а не след примирието от 28 октомври 1944 г., както е записано в преамбюла) и настоява да бъде отбелязана като „съвоюваща“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 107, 109–111]. На 26 август съветският представител в комисията Николай Новиков прави подробен анализ на участието на България във войната срещу Германия и настоява, че в преамбюла съвсем правилно то е определено като „активно“. В подкрепа на българските предложения за признаване на страната за „съвоюваща“ и за отблязване на воюването ѝ още преди подписването на примирието се обявяват белоруската, украинската и югославската делегации. При гласуването на тези две предложения трите делегации заедно с чехословашката са „за“, докато „против“ са девет от 13-те страни в комисията [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 114, 118]. Сред деветте е и съветската делегация, като причината е гласуването от СССР решение на Парижката сесия на СМВНР по въпроса за статута на „съвоюваща“. Заради отказа на САЩ и Великобритания сесията отхвърля признаването на България за „съвоюваща“ и СССР не успява да се пребори за

повече от думите „активно участие“ във войната. Заради това общо решение на СМВнР съветският представител в Политическата комисия на мирната конференция няма как да гласува „за“ българската формулировка.

По въпроса за чл. 1 и българо-гръцката граница на 2 септември Васил Коларов представя пред Политическата комисия българските аргументи за Западна Тракия, а на 4 септември Пипинелис в дълга реч прави опит да ги отхвърли. В същото заседание от името на съветската делегация Н. Новиков прочита декларация. С нея той оспорва гръцките твърдения, че претенциите на Атина са само за „стратегически поправки на границата“ и пояснява, че те се отнасят до 1/10 от цялата българска територия, а границата би стигнала „до 95 км. от българската столица София и всичко на всичко 35 км от Пловдив – вторият по големина град в България“ и целта всъщност е тези основни политически и стопански центрове да бъдат направени „стратегически уязвими“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 152]. Съветската делегация е против приемането на гръцките претенции, тъй като преценява, че те противоречат на целите на Мирната конференция за установяване на траен мир на Балканите. Във втората част на декларацията Н. Новиков подробно се спира на българското предложение границата с Гърция да е тази от Букурещкия договор (1913 г.). Тезата му е, че приемането на това предложение „би отстранило историческата несправедливост, допусната спрямо българския народ“ с откъсването през 1919 г. на Западна Тракия от България. Новиков привежда исторически и етнически аргументи в подкрепа на българското искане, като умело подчертава позициите на Великобритания през 1913 г., преценяващи уместността на оставянето на областта в българските граници, в противовес на подкрепата, която в момента Лондон оказва на Гърция. Съветският дипломат не пропуска да напомни, че и американската страна през 1919 г. е за оставянето на Западна Тракия на България. Подтекстът е ясен – ако искат да са последователни в своята политика, САЩ и Англия не би трябвало да отхвърлят българските претенции. Същевременно Новиков подчертава, че СССР не е участвал в конференциите, определили съдбата на областта и затова не се чувства обвързан с техните решения, а се ръководи от желание за възстановяване на историческата справедливост. Декларацията завършва с признаване, че „България има всички основания да предяви своите претенции върху Западна Тракия“ и съветската делегация приканва членовете на Териториалната комисия „да проучат с всичката сериозност“ българското искане [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 154–159].

В същото заседание от 4 септември Новиков е подкрепен от югославския представител в Политическата комисия Моша Пияде². Разискванията продъл-

² Моша Пияде говори против гръцките претенции „за българска и македонска територия от Южна България“ и в подкрепа на българското искане за Западна Тракия. Той акцентира върху необходимостта „македонският народ да се обедини... в Народна република Македония в границите на Югославската федерация“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 159–167].

жават на 9 септември с вече споменатата защита за гръцките претенции, изказана от делегатите на Южна Африка и Англия. На тях реагира представителят на белоруската делегация Бондар и на чехословашката – Носек, които определят българското искане за Западна Тракия като „*напълно оправдано и понятно*“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 168–169, 170–171]. В този дух на 11 септември говори и украинският делегат Касименко [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 174–175]. В същото заседание обаче американската и френската страна ясно показват, че са против българското искане за Западна Тракия. Когато на 16 септември комисията гласува предложението на Пипинелис да се поиска мнението на Военната комисия за необходимостта от „стратегическа граница“, Н. Новиков прави следното категорично изявление: „*Съветското правителство не може да приеме да се откъснат територии от България, защото [това] не би ползвало мира на Балканите и в света и дори би могло да го застраши. Съветското правителство винаги ще се противопоставя на такива искания на гръцкото правителство, които ние намираме за напълно неоснователни... Съдбата на гръцкото предложение за поправка е предрешена поради това, че промяна на българо-гръцката граница в полза на Гърция е невъзможна. То е неприемливо и несправедливо и не би могло да бъде прието нито от тази комисия, нито от конференцията*“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 187–188]³. Предложението на Новиков е да се приеме чл. 1 от проектодоговора така, както е формулиран от СМВНР (границите от 1 януари 1941 г.). Това означава, че СССР отхвърля гръцките претенции, но означава и че се отказва от по-нататъшна подкрепа за българското предложение за Западна Тракия. При очерталите се позиции на САЩ и Франция петте славянски делегации не могат да получат превес в 13-членната комисия. Затова СССР продължава да преследва основната цел – да не се допусне откъсване на територии от България.

Във Военната комисия съветският представител ген. Славин иронизира гръцкото искане за „стратегическа граница“ с думите: „*Разбира се, гръцката сигурност ще се увеличи, ако цяла България бъде включена в границите на Гърция*“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 218]⁴. При подновеното на 1 октомври разискване в Политическата комисия Н. Новиков отново заявява, че „*никакво изменение на границата не е възможно*“, но и не повдига повече въпроса за Западна Тракия⁵. Съветската делегация е сред 10-те, които гласуват в

³ С осем гласа „за“ и пет „против“ (СССР, Югославия, Украйна, Белорусия, Чехословакия) въпросът е отнесен до Военната комисия.

⁴ СССР заедно с мнозинството във Военната комисия подкрепя американското предложение да се отговори на Политическата комисия, че Военната не е в състояние да се произнесе по гръцкото питане, откъдето следва, че въпросът за границата не е стратегически и военен, а политически.

⁵ Все пак, югославският делегат настоява в протокола да се запише, че неговата страна се надява СМВНР да проучи с внимание българското искане за границата от Букурещкия договор от 1913 г. Едва ли това предложение е направено без съгласуване със съветската делегация, а целта му е да направи възможно поставянето на въпроса

Политическата комисия за формулировката на СМВнР границите на България да са тези от 1 януари 1941 г.

Съветската подкрепа за България в Политическата комисия е факт и във връзка с британското предложение чл. 2 от мирния договор да се формулира по начин, който да внуши, че правата на евреите в страната не са достатъчно гарантирани. Реакцията на Н. Новиков е, че в договора има клаузи, с които се отменят всички дискриминационни закони и на евреите са дават права, каквито имат и другите граждани. Той продължава с атака, насочена срещу самите англичани, като припомня, че еврейското население в Палестина, която е под английски контрол, е подложено на „убийства, преследвания и арести“ и целта на предложението е „да се използва България като малък гръмоотвод, да се покаже на евреите, че се грижат за тяхната сигурност, да се замаже законното недоволство на евреите от положението в Палестина“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 199–200]. Белоруският делегат Бондар пък припомня, че българският народ никога не е имал антисемитски чувства и световният еврейски конгрес през август 1946 г. е изразил писмена благодарност за спасяването на българските евреи през войната. Окончателното отхвърляне на британската поправка обаче съветската страна ще постигне едва на сесията на СМВнР в Ню Йорк.

Във Военната комисия съветските делегати успяват да наложат отхвърлянето на гръцкото искане за допълнително намаляване на българската войска и военна техника [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 207], като го съпоставят с доста скромните гръцки искания в това отношение към Италия. Сериозен спор предизвиква гръцкото настояване България да разруши всички укрепления на 20 км навътре от границата с Гърция и да се забрани строежът на укрепления в тази зона. Белоруският делегат направо определя, че целта на тези искания е „да се унизи и обезоръжи българският народ, за да бъде винаги застрашен от една агресия на гръцките монархисти“, а съветският делегат ген. Славин произнася остра реч. Той напомня, че има принципно решение на СМВнР, че малките страни трябва да могат да взимат мерки за своята отбрана и за четирите бивши сателита в проектодоговорите са предвидени еднакви условия за това в чл. 9. Той изразява недоумение защо САЩ, Англия и Франция, подкрепяйки гръцкото искане, изменят на принципа за еднакво третиране на всички малки победени страни, приет от тях в СМВнР. Силно прозвучават думите му: „Гръцката делегация постоянно ни напомня, че в продължение на 30 години българите три пъти нападали Гърция. Но аз питам гръцкия представител: кой в продължение на 30 години е заел чужди територии и от кого? Къде има следа от българска експанзия, която да е заела педя чужда земя?... Съветската делегация не може да се съгласи с това, щото на България, в резултат на нейните демократични преобразования, да се наложат нови ограничения. България има право да се грижи за своята отбрана, да се защитава“ [Васев,

за Западна Тракия във финалната фаза на преговорите в СМВнР [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 230–232].

С., К. Христов. 2017, с. 209–211]. Съветският адмирал Карпунин се противопоставя на поредното гръцко искане за поправка в проектодоговора – да се забрани на България да притежава торпедни лодки. Макар и безсмислено, тъй като гръцкият флот е в Егейско море, до което българските торпедни лодки нямат достъп, предложението е подкрепено от САЩ и Англия. Съветският делегат посочва поредния двоен стандарт в поведението на Гърция, която не се е противопоставила Италия да има определен брой военни кораби, а иска допълнителни ограничения за България, „макар че целият български флот по тонаж е по-малък от един малък италиански крайцер“ [**Васев, С., К. Христов.** 2017, с. 213–214]. При положение, че във Военната комисия са представени делегациите на всичките 21 страни участнички в конференцията, шансовете на СССР да предотврати приемането на гръцките предложения са минимални.

Подобна е ситуацията и в 14-членната Икономическа комисия, която от 30 септември 1946 г. започва разглеждането на икономическите клаузи на мирния договор с България. При разискванията по чл. 24 за правата на България върху българските имуществва, намиращи се у съюзниците, Франция, Англия и САЩ настояват тези имуществва да се използват за обезщетяване на техните претенции към съответната страна, а съветският делегат Герашченко предлага отговорността на България да се ограничи само до Гърция и Югославия. Той напомня, че българската страна е участвала във войната срещу Германия и трябва да се ползва свободно от своите имуществва в чужбина [**Васев, С., К. Христов.** 2017, с. 243–244]. При гласуването това предложение получава само подкрепата на делегациите, които по принцип гласуват със съветската, но те са само пет. С негативни последици за България е отхвърлянето на съветското предложение към чл. 25, предвиждащо българските имуществва в Германия да се върнат на България. Вместо него се приема искането на САЩ, Франция и Англия страната да се откаже от всякакви претенции към Германия [**Васев, С., К. Христов.** 2017, с. 244]. Не успява и предложеното от водача на съветската делегация Гусев създаване на подкомисия, която да проучи подробно стопанското положение на България и да докладва за него на СМВнР [**Васев, С., К. Христов.** 2017, с. 247]. По време на решаващото многочасово заседание за репарациите, проведено на 4/5 октомври, Гусев логично атакува подхода на гръцката, британската и американската страна: „Тук ни се предлагат три различни цифри като размери на репарациите, които трябва да плати България. Но тия цифри са много различни – 200, 125, 25 милиона долара. Предложителите обаче не ни казват нищо въз основа на какви пресмятания са определили тези цифри. Защо например България трябва да плати 125 милиона долара, а не 124 милиона? Ние не можем да приемем за предложение такива цифри. Те трябва да бъдат обосновани. Комисията трябва да знае въз основа на какво тя ще вземе своето решение. Ето защо предлагам вносителите на предложението за размера на българските репарации да се обосноват, да се мотивират за своите предложения. Ние след това ще разискваме по всяка отделна мотивировка и чак тогава може да пристъпим към гласуване“ [**Васев, С.,**

К. Христов. 2017, с. 250]. За това предложение гласуват петте славянски делегации и то отпада. След това СССР гласува за югославското предложение за 25 млн. долара, но и то получава само пет гласа. Същите пет делегации са против британското предложение за 125 млн. долара, което е прието с 9 гласа. След гласуването Гусев напомня, че СМВНР ще вземе крайното решение, като държи или не държи сметка за препоръките на конференцията и настоява в протокола от заседанието да се запише, че според съветската делегация решението за българските репарации е *„взето немотивирано, необосновано и прибързано“* [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 251–252]. Прави впечатление, че при възраженията срещу предлаганите суми съветската делегация не се възползва от подробното и мотивирано изложение на българската делегация, направено на 4 октомври пред Икономическата комисия и не коментира основателността на българските контрапретенции. В този случай съветският подход е различен в сравнение с прякото отстояване на българското искане за Западна Тракия. Причината вероятно е както в твърде краткото и напрегнато обсъждане, продължило от сутринта на 4 октомври до 14.40 ч. на следващия ден (това е последният срок, в който комисията трябва да приключи работата си), така и в желанието на СССР да не посочва също толкова произволни суми като тези, които критикува и да подкрепи югославската делегация в изпълнението на нейния ангажимент от лятото на 1946 г. да се пребори за минимален размер на репарациите⁶. Ясно проличава и съветският стремеж въпросът за сумата да се реши в рамките на СМВНР, където шансът за компромиси е по-голям.

На 11 октомври 1946 г. на пленарно заседание конференцията обсъжда препоръките на комисиите за мирния договор с България. Сред осемте делегати, които се изказват, е и А. Вишински. Още в началото той подчертава, че върху изработването на клаузите на договора силно влияе *„необективното и недружелюбно отношение на някои делегации към тази малка славянска страна“* [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 283]. Като доказателство Вишински посочва, че от петте бивши германски сателита само България се намира *„в положение на изпитание“*, тъй като САЩ и Англия не са установили дипломатически отношения с нея и ги упреква, че третират българското правителство *„като неравноправно и едва ли не като поднадзорно“* и поставят съдбата на страната, отразена в мирния договор, в зависимост от своите политически симпатии и антипатии. Като напомня с числа участието на България във войната срещу Германия, съветският делегат подчертава, че е несправедливо да се отказва на страната статут на *„съвоюваща“* и защитава *„славянския български народ“*, който е станал жертва на прогерманската политика на своите *„престъпни управници“*, за която сега трябва да плаща. В съответствие със съветската стратегия Вишински акцентира върху това, че българският народ е успял

⁶ Югославското предложение се базира на искането България да бъде третирана наравно с Италия, което означава репарационната сума да е около 1% от българския национален доход, или около 25 млн. долара, от които 10 млн. за Гърция и 15 млн. за Югославия [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 247–248].

„със собствени сили и средства“ да скъса с Германия и пространно разказва как „по собствена инициатива“ е провел „Народен съд“, който сурово е осъдил „главните военни престъпници на България“. Това, както и отхвърлянето на монархията, трябва да се има предвид, когато се обсъжда мирният договор, за да може страната да получи „справедлив и демократичен мир“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 287–289].

Вишински упреква гръцката делегация и онези, които са я подкрепили, в опити да попречат на България да получи такъв мир. За да докаже това, той се спира на най-важните решения на комисиите, които са в ущърб на България. Първо коментира гръцката поправка за демилитаризирането на българо-гръцката граница, приета от Военната комисия, макар и без нужните 2/3 от гласовете, за да стане препоръка. С основание той заявява, че подобно допълнително военно ограничение излиза извън решението на СМВНР и не е наложено на нито една от бившите неприятелски балкански страни, нито на Финландия. Напомняйки, че България изобщо няма погранични укрепления (официално потвърдено от гръцкия представител във Военната комисия) и нейните граници са открити и незащитени, Вишински заявява, че искането за демилитаризация „с нищо не се оправдава и трябва да бъде отхвърлено като лишено от всякакво основание“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 289–290].

По повод на гръцкото искане за поправка на границата, което Вишински нарича „лакомо протягане на ръце към чужда земя“, целта на съветския дипломат е да предотврати евентуалното внасяне на това искане за гласуване от пленума на конференцията. Затова той го определя като несправедливо, напомня „позорния му провал“ в Политическата комисия и само мимоходом (използвайки цитат от книга на У. Чърчил) споменава за „несправедливото осакатяване“ на България след Първата световна война и за българските искания, които и през 1946 г. „не престанаха да бъдат разумни и благородни, колкото и да злобее гръцката делегация и всичките ѝ покровители и закрилници“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 291–292]. За повече с оглед на Западна Тракия обаче съветската страна няма възможност и не поставя този въпрос.

Вишински използва гръцкото искане да се забрани България да има торпедни лодки, за да подчертае политическите мотиви в поведението на САЩ при обсъждането на мирния договор. Самата забрана съветският дипломат коментира с ирония, сравнявайки българския флот с италианския⁷. Повдигането на този въпрос и американската подкрепа за него Вишински свързва не без основание с желанието на САЩ за натиск върху българското правителство. Като доказателство той припомня изявление на американския делегат в Политическата комисия, че „делегацията на САЩ има сериозни съмнения относно развитието на демокрацията в България, както ние я разбираме“. Упрекът

⁷ Вишински обяснява, че целият български флот има водоизместимост 3700 т, докато гръцкият е 65 000 т, а на Италия е разрешен флот със 150 000 тонаж. И той коментира: „Какъв страшен военен флот, хвърлящ в трепет г. Цалдарис и цялата гръцка делегация...“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 293].

на Вишински е, че това недоволство от българския политически живот кара американската страна да не обръща достатъчно внимание на конкретните проблеми, с които трябва да се занимава Мирната конференция и че я използва за политически натиск върху България.

Последният въпрос, на който се спира Вишински, е този за репарациите. Той отстоява съветската позиция, че решението му трябва да се предаде на СМВНР, който да го проучи сериозно и добросъвестно, а не да се гласуват числа, „необосновани нито от фактическа страна, нито от морална, нито от политическа“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 295–296, 298]. Тук Вишински се позовава на българските аргументи за тежкото състояние на българското стопанство и за бедността на българите (той подчертава, че доходът на глава от населението не надминава 50 долара и е най-ниският в Европа). Така той подкрепя съветското становище, че размерът на репарациите трябва да се установи според действителните загуби, причинени от българските въоръжени сили и като се има предвид икономическото положение на България. Това на конференцията не е направено и „*трябва да бъде поправено*“.

В заключение Вишински прави извод, който е силно повлиян от вече споменатите по-горе опити на САЩ да използват уязвимостта на България по време на конференцията, за да наложат промени в правителството в навечерието на изборите за Велико народно събрание. Съветският дипломат подчертава, че посочените гръцки предложения и поправки не са нищо друго, освен опити за политически натиск върху кабинета на ОФ, за да се постигнат цели, които „*нямат нищо общо с целите на Мирната конференция и които са във вреда на националните интереси на България*“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 297].

При гласуването от пленума на конференцията на отделните членове на проекта за мирния договор с България съветските позиции, подкрепяни от Чехословакия, Полша, Югославия, Белоруската и Украинската ССР, няма как да надделеят при общо 21 гласуващи. Шестте страни гласуват безуспешно против текстовете за гарантиране правата на евреите в България, забраната страната да строи укрепления по гръцката граница и да притежава торпедни лодки, както и да плати репарации от 125 млн. долара. При гласуването на последния текст британското предложение е прието, но не получава 2/3 мнозинство и следователно няма силата на препоръка към СМВНР. Така се реализира съветското искане Съветът сам да вземе решение за репарациите. Шестте страни гласуват за препоръката по чл. 1 – границите да са тези от 1 януари 1941 г., но поради поведението на Англия конференцията не я отправя като предложение до СМВНР [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 309–312].

На 14 октомври 1946 г., в предпоследния ден на конференцията, В. Молотов анализира критично работата ѝ. Той посочва факта, че несъгласуваните от СМВНР преди конференцията членове от договорите с победените страни не са намерили решение на този форум, тъй като „*господстващата групировка на конференцията, начиная от САЩ и Англия, не се и стремеше към това*“, а е из-

ползвала механичното мнозинство за прокарване на своето мнение [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 312–315]. Безспорно е и посоченото от него отказване на тези две страни от някои вече съгласувани в СМВнР позиции, като специално обръща внимание на различното гласуване на Англия по въпроса за българо-гръцката граница, вкл. и в Политическата комисия, а след това и на пленума на конференцията, което не позволява да се вземе решение. Коментирайки кои държави застават на британска страна по този въпрос и как техните национални интереси се отнасят към България, Молотов задава реторичен въпрос: „*Не е ли тази комбинация от делегации своеобразна игра на гласове, която обаче нито един честен делегат, изобщо нито един обективен човек не може да не разглежда иначе, освен като груба политическа грешка, която е в ущърб на мира и е изгодна само за сеячите на безпокойства и нови агресии*“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 317]⁸. Неговата оценка е, че това гласуване е хвърлило сянка на съмнение върху цялата практика на гласуване в конференцията и изказва увереност, че СМВнР ще одобри предишното си решение за границата от 1 януари 1941 г., което ще покаже колко „*грешина е сметката, направена с тази политическа игра*“. След това Молотов се обръща към българите с думите: „*Българи, бъдете спокойни, вашата граница ще остане непокътнатата*“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 318].

В дните на конференцията съветските представители оказват и друг вид подкрепа на българското правителство. Те научават от К. Георгиев, Г. Кулишев и В. Коларов за натиска на американците за промяна в кабинета преди изборите за Велико народно събрание. В. Молотов съветва българската страна да не се подчинява и успокоява, че американците едва ли ще откажат да подпишат мирния договор с България, защото от това зависи и съветското подписване на мирния договор с Италия. Уверения в този дух Г. Димитров получава и от Сталин. Г. Димитров пътува до Москва, за да проучи съветската позиция за мирния договор, включително за сепаративното му подписване от СССР в случай на отказ от страна на западните държави. Сталин и Молотов не изглеждат обезпокоени и предвиждат, че „*едва ли работата ще стигне до това, тъй като в края на краищата те [САЩ – б.а., Е.К.] са длъжни да сключат мирен договор*“, а и са заинтересовани да го направят, защото подписването на мира с Италия пък зависи от СССР⁹.

На сесията на СМВнР в Ню Йорк в края на 1946 г. българският договор се обсъжда на 11 ноември, като се разискват само онези препоръки на Па-

⁸ Страните са Етиопия, Белгия, Бразилия, Индия, Холандия, Анстралия, Канада, Нова Зеландия, Южноафриканският съюз, Китай, Гърция. Те заедно с Англия са 12-те, които на пленума на конференцията гласуват „въздържал“ се за предложението границите на България да са тези от 1 януари 1941 г.

⁹ В разговора Сталин откровено разкрива истинските съветски оценки за възможното връщане на Западна Тракия на България: „Искането на България за Тракия ще създаде позиции за бъдещето. Нужна е още една война, за да бъдат подобни въпроси окончателно решени...“ [Димитров, Г. 1997, с. 533–534. Вж. и Калинова, Е. 2013, с. 137–148].

рижката конференция, по които не е постигнато съгласие. В. Молотов отново предлага да се отхвърлят препоръките за демилитаризирането на българската граница и за забраната за притежаване на торпедни лодки, а по репарационния въпрос се противопоставя на Англия и САЩ, като намира за „странно“ искането им България да плати на Югославия повече репарации, отколкото самата Югославия е поискала. Той напомня, че на страната се налагат репарации, които надхвърлят нейните възможности, и че тя е помогнала да се ускори краят на войната, като е воювала срещу Германия. Затова Молотов предлага 30 млн. долара репарации общо за Югославия и Гърция, вместо 125 млн., за които настоява британският външен министър Ъ. Бевин и 78 млн., предложени от държавния секретар Дж. Бърнс [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 332–333; Емануилов, Е. 2000, с. 356–359]. По всички тези въпроси позициите на трите страни остават непримирими и в това заседание съгласие не се постига. В самия му край Бевин изказва желание българо-гръцката граница да се измени в полза на Гърция. Молотов контрира категорично: „Ако повдигнем въпроса за изменение на българската граница, ние несъмнено ще предизвикаме искания от страна на България против Гърция, които са много по-основателни, отколкото други подобни искания на Гърция спрямо България“ [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 334]. В следващи заседания Бевин отново прави опит да защити гръцките искания (междувременно сведени до 1/10 от първоначалните пред Парижката конференция), но Молотов е непреклонен и границата остава непроменена. По негово настояване репарациите са намалени на 70 млн. долара, а Англия оттегля предложението си за чл. 2 и допълнителните гаранции за правата на евреите [Васев, С., К. Христов. 2017, с. 335]. Съветската страна обаче отстъпва по въпроса за българските укрепления по границата с Гърция и за торпедните лодки. С оглед на българските интереси Молотов постига повече, отколкото отстъпва, тъй като запазването на териториалната цялост и намалените репарации имат значително по-голяма тежест. На сесията СССР не поставя българските искания за Западна Тракия и за статута на „съвоюваща“ както поради съзнанието, че другите победители по никакъв начин няма да подкрепят победена България срещу победителката Гърция, толкова ясно демонстрирано по време на Парижката конференция, така и защото се надява, че подписването на договорите ще укрепи правителствата в държавите от неговата сфера и ще позволи ускореното им обвързване със СССР, като същевременно ще лиши западните страни от механизми за намеса във вътрешните им работи.

При безпристрастно вникване в документите, разкриващи дебатите по мирния договор с България в СМВнР на трите големи държави и по време на Парижката конференция от 1946 г., се налага крайният извод, че за разлика от ситуацията след Първата световна война, сега интересите на България са в много по-голяма степен защитени и това е факт благодарение на усилията на Съветския съюз и подкрепящите го Полша, Чехословакия и Югославия. Постигнатото от съветската дипломация запазване на българската териториална цялост и силно редуцираните репарации имат по-голяма тежест от неуспехите

й, свързани с военните и някои политически клаузи. Открито заявената съветска защита на българската кауза за по-справедлив и поносим мирен договор е в контраст с британското желание да бъдат откъснати български територии и да се натовари българското стопанство с тежки плащания в полза на Гърция. То се отличава и от американската позиция, макар тя да е по-умерена от британската в конкретните предложения по договора. Обяснението за разликата в отношението на големите страни победителки към България е свързано с мястото на нашата страна в съветската сфера на влияние, но и със спомена за поведението и действията ѝ в годините на войната.

Мирният договор слага край на състоянието на война на България с победителките от Антихитлеристката коалиция [Калинова, Е., И. Баева. 2017, с. 7–42, 84–118]. Въпреки че в него е отразен ултимативният тон към победения противник, подписването му е важна крачка към преодоляване на изолацията на България, която губи Беломорието и Вардарска Македония, но запазва Южна Добруджа и е единствената победена страна с увеличена територия. Репарациите не се оказват непосилно бреме – Югославия се отказва от своите 25 млн. долара¹⁰, а гръцките 45 млн. през 1964 г. ще бъдат редуцирани до поносимите 7 млн. долара [Калинова, Е. 2010, с. 194–215]. Така, независимо че българските интереси остават подчинени на политическите аспирации на „големите“ държави, страната получава относително благоприятен мир.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации / Publications

Баева, И., Е. Калинова. 2013 – Искра Баева, Евгения Калинова. Следвоенното десетилетие на българската външна политика 1944–1955. София: Полис, 2013. [Iskra Baeva, Evgeniya Kalinova. Sledvoennoto desetiletie na balgarskata vanshna politika 1944–1955. Sofia: Polis, 2013.]

Берлинската конференция..., 1987 – Берлинската конференция 17 юли–2 август 1945 г. Сб. документи. София: Партиздат, 1987. [Berlinskata konferentsia 17 yuli–2 avgust 1945 g. Sb. dokumenti. Sofia: Partizdat, 1987.]

България в секретния архив..., 2005 – България в секретния архив на Сталин. Документи. София: РТ-Агенция, 2005. [Balgaria v sekretnia arkhiv na Stalin. Dokumenti. Sofia: RT-Agentsia, 2005].

Васев, С., К. Христов. 2017 – Славчо Васев, Крум Христов. България на мирната конференция в Париж 1946 г. София: Синева, 2017. [Slavcho Vasev, Krum Hristov. Balgaria na mirnata konferentsia v Parizh 1946 g. Sofia: Sineva, 2017.]

Васильева, Н. 1999 – Н. Васильева. СССР и проблема подписания мирного договора с България после Второй мировой войны (1945–1947 гг.) – В: Българо-съветски политически и военни отношения (1941–1947). (Статии и документи). София: Военно издателство, 1999. [N. Vasilyeva. SSSR i problema podpisaniya mirnogo dogovora s

¹⁰ Всъщност българската помощ за Югославия само за времето от 9 септември 1944 до май 1945 г. възлиза по непълни сведения на 5 642 835 252 лв., което при тогавашното съотношение на лева към долара (127:1) е 44 431 773 долара – т.е. над 1,5 пъти повече от предвидените 25 000 000 долара [Даскалов, Г. 1989, с. 223–224].

Bolgariyey posle Vtoroy mirovoy voyny (1945–1947 gg.) – V: Bulgaro-suvetski politicheski i voyenni otnoshenia (1941–1947). (Statii i dokumenti). Sofia: Voенno izdatelstvo, 1999.]

Даскалов, Г. 1989 – Георги Даскалов. Българо-югославски политически отношения 1944–1945. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1989. [Georgi Daskalov. Bulgaro-yugoslavski politicheski otnoshenia 1944–1945. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1989.]

Димитров, Г. 1997 – Георги Димитров. Дневник (9 март 1933–6 февруари 1949). София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1997. [Georgi Dimitrov. Dnevnik (9 mart 1933–6 fevruari 1949). Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1997.]

Емануилов, Е. 2000 – Емануил Емануилов. България в политиката на Великите сили 1939–1947. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2000. [Emanuil Emanuilov. Bulgaria v politikata na Velikite sili 1939–1947. V. Tarnovo: UI “Sv. sv Kiril i Metodiy”, 2000.]

Жигня, К. 1981 – Жигня, К. Подготовка и заключение мирных договоров с Болгарией, Венгрией и Румынией после Второй мировой войны. Кишинев, 1981. [K. Zhignya. Podgotovka i zaklyucheniye mirnykh dogovorov s Bolgariyey, Vengriyey i Rumaniyey posle Vtoroy mirovoy voyny. Kishinev, 1981.]

Из личния архив на Кимон Георгиев..., 2009 – Из личния архив на Кимон Георгиев. Т. III. София: Главно управление на архивите, 2009. [Iz lichnia arkhiv na Kimon Georgiev. T. III. Sofia: Glavno upravlenie na arhivite, 2009.]

Калинова, Е. 2004 – Евгения Калинова. Победителите и България 1939–1945. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004. [Evgeniya Kalinova. Pobeditelite i Bulgaria 1939–1945. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2004.]

Калинова, Е. 2010 – Евгения Калинова. Изтъняващата „желязна завеса“ – България и Гърция – 60-те – 80-те години на XX век. – В: България и Европа през съвременната епоха. Сб. в чест на проф. Д. Сирков. В. Търново: Фабер, 2010. [Evgeniya Kalinova. Iztanyavashtata „zhelyazna zavesa“ – Bulgaria i Gartsia – 60-te–80-te godini na XX vek. – V: Bulgaria i Evropa prez savremennata epoha. Sb. v chest na prof. D. Sirkov. V. Tarnovo: Faber, 2010.]

Калинова, Е. 2012 – Евгения Калинова. Мястото и ролята на Отечествения фронт в годините на „народната демокрация“ (1944–1947). – В: История на Отечествения фронт/съюз в България. Т. I. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012. [Evgeniya Kalinova. Myastoto i rolyata na Otechestveniya front v godinite na „narodnata demokratsia“ (1944–1947). – V: Istoria na Otechestvenia front/sayuz v Bulgaria. T. I. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2012.]

Калинова, Е. 2013 – Евгения Калинова. Кимон Георгиев и мирният договор на България след Втората световна война. – Годишник на Регионален исторически музей – Пазарджик. Том IV. Пазарджик, 2013. [Evgeniya Kalinova. Kimon Georgiev i mirniyat dogovor na Bulgaria sled Vtorata svetovna voyna. – Godishnik na Regionalen istoricheski muzey – Pazardzhik. Tom IV. Pazardzhik, 2013.]

Калинова, Е., И. Баева. 2017 – Евгения Калинова, Искра Баева. Победители и българският въпрос на Парижката мирна конференция 1946 г. – В: Васев, С., К. Христов. България на мирната конференция конференция в Париж 1946 г. София, 2017. [Evgeniya Kalinova, Iskra. Baeva. Pobeditelite i balgarskiyat vapros na Parizhkata mirna konferentsia 1946 g. – V: Vasev, S., K. Khristov. Bulgaria na mirnata konferentsia konferentsia v Parizh 1946 g. Sofia, 2017.]

Кримската конференция..., 1985 – Кримската конференция на ръководителите на трите съюзни държави – СССР, САЩ и Великобритания, 4–11 февруари 1945. Сб. документи. София, 1985. [Krimskata konferentsia na rakovoditelite na trite sayuzni darzhavi – SSSR, SASHT i Velikobritania, 4–11 fevruari 1945. Sb. dokumenti. Sofia, 1985.]